

ПРАВА ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ АСПЕКТІ

У якій би країні не перебувала людина — вона залишається вільною особою, що знаходиться під захистом світового співтовариства, власної держави, громадянином якої вона є, а також держави, в якій вона перебуває.

Розвитку та забезпеченню прав людини значну увагу приділяє міжнародне співтовариство.

Особливої інтенсивності ці процеси набули після Другої світової війни. Із суто внутрішньої ця проблема стала перетворюватися у міжнародну, в результаті чого конституційне право почало підпадати під вплив міжнародних стандартів. Цьому у значній мірі сприяло створення Організації Об'єднаних Націй, а згодом й інших міжнародних інституцій.

У статуті Організації Об'єднаних Націй був зафіксований обов'язок держав здійснювати співробітництво у заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод без будь-якої дискримінації. Появі важливих міжнародно-правових актів передував тривалий період боротьби західних держав проти опору посттоталітарних країн. Започаткувала їх Загальна декларація з прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, тобто 50 років тому.

Цим документом світове співтовариство проголосило рівність людей, незалежно від статі, мови, релігії, національного, соціального чи іншого стану, політичних переконань. Декларація визнає право на життя, свободу, особисту недоторканість кожної людини. В ній не робиться різниці між правами людини і правами громадянина, і всі права трактуються як такі, що належать всім людям. Ст. 1 проголошує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні виступати у стосунках один з одним у дусі братерства». Далі проголошуються права на життя, свободу і особисту недоторканість, інші особисті права і свободи, а також економічні, соціальні і культурні права, на які людина вправі претендувати як «член суспільства» (право на працю, соціальне забезпечення, освіту і інше). Декларація відіграла і продовжує відігравати важливе значення у зміцненні прав людини.

Положення Декларації є підвалинами, на яких ґрунтуються законодавчі системи з прав людини багатьох країн світу. Слід підкреслити, що значною мірою вони покладені в основу Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року. Вона заклала серйозні основи для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Якраз через зміст Конституції проводиться надзвичайно цінна і гуманна ідея про те, що саме держава функціонує для людини, відповідає перед нею за свою діяльність, а не навпаки. І це є головним її обов'язком. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні, — говориться в ст. 3 Конституції, — найвищою соціальною цінністю».

Право на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку належить до тих прав людини, що зумовлені її природою та не

залежать від наявності певного статусу особи в державі. Ось чому ж міжнародній практиці всі вони визначаються як фундаментальні.

Конституція України, визначивши їх як найвищу соціальну цінність, приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави-Конституційний принцип дотримання прав людини юридично пов'язує і позитивно обмежує дії держави, її органів та посадових осіб.

Таким чином, відповідно до змісту цієї статті, дотримання прав людини — фундаментальна конституційна засада в Україні, дія якої відповідно спрямовує всю сукупність соціально-політичних відносин.

Розділ 2 Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» є одним з найбільших. Він містить 48 статей із 161 статті Конституції.

Права і свободи закріплені Конституцією з максимальним урахуванням міжнародно-правових актів, досягненням світової і національної наукової думки і практики Конституційного будівництва, рівня розвитку нашого суспільства і держави. Ось чому стаття 5 Конституції носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні проголошує український народ.

Ця норма є великим історичним досягненням. Вона символізує найвищий ступінь розвитку держави. За цією нормою стоїть радикальний поворот суспільно-політичної думки, приєднання України до цінностей, що пройшли перевірку часом, історією.

Відповідно до Конституції народ як суверен здійснює владу різними шляхами — через всеукраїнський та місцеві референдуми, вибори, інші форми безпосередньої демократії. За допомогою виборів народ делегує здійснення владних повноважень державі в особі її конституційних органів та органам місцевого самоврядування. Основний закон закріплює не тільки основні норми народовладдя, а й визначає також найважливіші принципи і процедури здійснення народом цих форм влади, встановлюючи гарантії прав суверена. Нова Конституція закріплює права і свободи значно системніше і повніше, порівняно з попередньою, збагачує зміст багатьох з них і надійніше гарантує.

Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Їх перелік, закріплений Конституцією, не є вичерпним. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Згідно з Конституцією України усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах.

Внаслідок проголошення незалежності України в новій Конституції з'явилися нові, раніше невідомі Україні конституційні права і свободи. Так, поряд з правами людини і громадянина на користування об'єктами загальнонародної і державної власності, закріплено право приватної власності (ст. 41), передбачено право на страйк (ст. 44). Розширено також зміст ряду громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав і свобод.

Конституція України створила правові можливості для більш тісної співпраці нашої держави зі світовим співтовариством. Україну визнала більшість країн світу. Вона є членом Ради Європи, повноправним суб'єктом міжнародного права.

Важко знайти інший інститут сучасного міжнародного права, де б існувала така кількість пактів, договорів, угод, конвенцій, як щодо прав і свобод людини і громадянина.

У 1966 році Генеральна Асамблея ООН прийняла нові важливі акти — Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які ратифіковані Україною. У цих актах дається більш детальний перелік прав людини і громадянина, а крім того, пактом про громадські і політичні права передбачається створення Комітету по правах людини, відповідального за додержання і прийняття заходів по запровадженню в життя прав, передбачених цим пактом. У 1984 році аналогічний Комітет був створений по економічних, соціальних і культурних правах.

Існують й інші міжнародно-правові акти по правах людини. Це, зокрема, Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання. Лише в рамках міжнародної організації праці (МОП) укладено понад 170 конвенцій, які безпосередньо стосуються прав людини.

Дуже важливою у цій сфері є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Україна як член міжнародного співтовариства, дотримуючись загально визнаних принципів і норм міжнародного права, встановила своєю Конституцією чіткий порядок введення цих норм на території України. «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України», — говорить у ст. 9 Конституції, а також визначення зовнішньополітичної діяльності України як такої, що «спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співробітництва за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» (ст. 18).

Такий порядок передбачає можливість як внесення змін до Конституції, так і прийняття ряду законів, що відповідають і Конституції, і міжнародним правовим нормам. Це дає підстави для висновку, що в Україні перебудовується вся правова система.

Вся зовнішньополітична діяльність нашої держави здійснюється з урахуванням норм і принципів міжнародного права. За допомогою зазначених основних принципів закріплюються і регулюються основи сучасних міжнародних відносин і міжнародного права. Вони є ядром міжнародного права, діють як універсальні, загально визнані та загальнообов'язкові для держав та міжнародних організацій.

Кожна людина має право на громадянство, і ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства, встановлено ст. 15 Загальної декларації прав людини. Відповідно до цього ст. 25 Конституції України проголошує, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Конституція гарантує мешканцям України за будь-яких обставин збереження громадянства і відповідний захист з боку держави. Вона гарантує також своїм громадянам піклування та захист за межами держави. Дипломатичні представництва і консульські установи України та їх посадові особи зобов'язані вжити заходів до забезпечення громадянам України можливості користуватися у повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасниками яких є Україна, і держави перебування, та в установленому порядку захищати та відстоювати їх законні інтереси.

Конституція України — яскраве свідчення інтеграції міжнародного і конституційного права держави. Вона гарантує права і свободи не тільки громадянина, а й людини. Причому права і свободи людини поставлені на перше місце.

Це означає, що Україна відповідно до положень, закріплених Загальною декларацією прав людини та іншими міжнародно-правовими актами, на конституційному рівні ввела норми забезпечення прав і свобод людини.

На території України можуть перебувати особи, які належать до громадянства інших держав, або взагалі без громадянства. Але Конституція гарантує основні права і свободи кожної людини. Ось чому більшість статей розділу «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» починається так: «Кожен має право...». Це відповідає законодавчій практиці міжнародного співтовариства. За загальноновизнаними нормами міжнародного права невід'ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності у неї громадянства, повинні поважатися будь-якою державою. Ось чому згідно з ст. 26 Конституції іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються такими ж правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, передбаченими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Наприклад, відповідно до Конституції, жінки і чоловіки в Україні мають рівні права і свободи. Цей принцип поширюється і на іноземців. Жінкам-іноземкам надаються рівні права з чоловіками-іноземцями. Тому в Україні не можуть бути визнані різні обмеження заміжніх жінок. Правила законодавства, наприклад Греції, Бразилії та інших держав, які встановлюють владу чоловіка над дружиною, перестають діяти для громадян цих держав на території України.

Дружина без дозволу чоловіка може працювати, розпоряджатися майном, вільно пересуватися, звертатися до органів влади та інше.

Іноземці та особи без громадянства мають право володіти правами та обов'язками в трудових відносинах, займатися інвестиційною, зовнішньо-економічною та іншими видами підприємницької діяльності, передбаченими законами України. У разі постійного проживання на території України іноземці користуються медичною допомогою нарівні з її громадянами, мають право на соціальний захист, на житло, можуть мати у власності будь-яке майно, успадкувати і заповідати його, а також мати особисті немайнові права.

Іноземці свої права захищають шляхом звернення до суду або інших державних органів. У судочинстві вони користуються такими ж процесуальними правами, як і громадяни України.

Права іноземців та осіб без громадянства на території України відповідають загальноновизнаним нормам міжнародного права. Іноземці та особи без громадянства є рівними перед законом незалежно від походження, статі, мови, соціального і майнового стану, роду і характеру занять.

Основні права, свободи та обов'язки іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають або тимчасово перебувають в Україні, закріплені в Законі України від 4 лютого 1994 року «Про правовий статус іноземців».

Україна також дотримується міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини, яка вимушено залишила країну своєї громадянської належності чи країну свого постійного проживання.

Розглядаючи далі права та свободи людини і громадянина в міжнародно-правовому аспекті, слід зупинитися на ст. 27 Конституції, в якій говориться, що людина має невід'ємне право на життя. Згідно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, це право не є абсолютним. У визначених законом випадках допускається свідоме припинення людського життя. Згідно з положеннями зазначеного пакту

в країнах, які не скасували смертної кари, до яких належить і Україна, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини. Пактом забороняється винесення смертного вироку особам, молодшим 18 років, що вчинили злочини. Смертний вирок не виконується також щодо вагітних жінок.

Подібні норми діють і в українському законодавстві.

Нещодавно Україну як члена Ради Європи відвідали експерти різних структур цієї впливової організації. Категоричною вимогою Ради Європи до України, як відомо, є скасування вищої міри покарання, тобто страти. Але, як свідчать соціологічні опитування, більшість громадян України, а також правоохоронців виступає проти перегляду відповідних статей Кримінального кодексу у зв'язку з великою кількістю небезпечних злочинів та недостатнім рівнем захисту особистої безпеки громадян з боку держави. Це питання буде вирішувати Верховна Рада України.

Кожному громадянину нашої держави Конституція гарантує недоторканість житла (ст. 30).

Таке положення узгоджується з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, згідно з яким ніхто не може безпідставно або незаконно посягати на недоторканість житла (ст. 17). Слід підкреслити, що недоторканість житла є одним з проявів недоторканості особистого життя.

Основний закон гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Це відповідає Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, де записано, що кожна людина має право на свободу думки та вільне вираження своїх поглядів (ст. 18, 19).

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36).

Ця стаття розвиває та конкретизує положення ст. 20 Загальної декларації прав людини та ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо свободи асоціацій і передбачає, що право на свободу об'єднання є невід'ємним правом громадян України, яке гарантується Конституцією.

Згідно із ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права кожна людина має право на медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби. Це право людини знайшло відображення у ст. 49 Конституції, де говориться, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Одним з фундаментальних прав людини є право на сприятливе навколишнє середовище. Це право вперше було закріплено в Декларації Стокгольмської конференції ООН з охорони навколишнього природного середовища (1972 року), принцип перший якої проголошує: «Люди мають фундаментальне право на вільні, якісні та адекватні умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне та благополучне життя».

Через декілька років у Декларації ООН з навколишнього середовища та розвитку (1992 року) у першому пункті було підкреслено: «Люди перебувають у центрі інтересів сталого розвитку. Вони мають право на здоров'я та плідне життя у гармонії з природою».

Україна як член міжнародного співтовариства і Ради Європи, зобов'язана дотримуватися міжнародних договорів, зокрема договору Ради Європи від 29 червня 1987 року, де підкреслюється значення захисту прав людини у галузі охорони природного середовища.

Згідно з Конституцією України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище, а також на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Право громадян України на екологічно безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, закріплене Конституцією України, реалізується через інші суб'єктивні права громадян, окремі права на дотримання повної та достовірної інформації про стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я людей, участь у проведенні громадської екологічної експертизи, участь в обговоренні проектів законодавчих актів та матеріалів з питань розміщення, будівництва та реконструкції об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища.

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища порушені права громадян у галузі навколишнього природного середовища мають бути відновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку. Таким чином законодавець надає можливості для реалізації прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище в разі звернення до суду.

Згідно зі статтею 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права Конституція України визначає право на освіту за кожною людиною (ст. 53). Це конституційне право забезпечується розгалуженою системою закладів освіти, їх відкритим характером, різною формою навчання — очною, вечірньою, заочною та інш.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права зобов'язує державу забезпечити всякій особі ефективний засіб правового захисту у випадку порушення її прав і свобод.

Конституцією передбачено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55). У залежності від характеру порушень захист може здійснюватися в порядку цивільного, кримінального або адміністративного судочинства.

Конституцією передбачено і гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і службових осіб.

Відповідно ст. 8 Конституції, норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина на підставі Конституції гарантується.

Згідно зі ст. 102 Конституції гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина є Президент України.

Громадяни України або інші особи, що на законних підставах перебувають на території України, мають право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101). Практика існування цього інституту в інших країнах підтверджує важливе значення для забезпечення і захисту прав людини.

В Україні діє близько 20 неурядових організацій, діяльність яких пов'язана з захистом прав людини. Це — Український центр людини, Україно-Американське бюро захисту людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська секція міжнародного товариства прав людини та інші. Слід наголосити, що діяльність цих організацій надзвичайно важлива. Вони здійснюють і захищають правову просвіту, здійснюють експертизу чинного законодавства України на предмет його відповідності міжнародним стандартам з прав людини, готують різні освітні програми з прав людини.

З часу вступу нашої держави до Ради Європи для громадян України стало можливим після використання національних засобів захис-

ту своїх прав і свобод використовувати порядок, який застосовується в країнах — членах Ради Європи. Це, насамперед, можливість звернень до Європейської комісії з прав людини і Європейського суду з прав людини відповідно до правил скарга може бути спрямована проти держави чи її органів, які допускають порушення прав і свобод людини.

Але скористатися конституційним положенням і звернутися до відповідних міжнародних судових установ чи до міжнародних організацій багатьом громадянам за матеріально-економічної скрути просто не під силу. Дане положення потребує пояснень і відповідних нормативно-правових актів.

Центральне місце серед всесвітніх міжурядових організацій захисту прав людини займає Організація Об'єднаних Націй (ООН), згідно зі ст. 1 Статуту якої здійснення міжнародного співробітництва у заохоченні і розвитку поваги до прав і свобод людини є одним з основних завдань її діяльності. Генеральна Асамблея — один з головних органів ООН. Всі 184 держави — члени ООН — входять до її складу. Відповідно до ст. 13 Статуту ООН сприяння міжнародному співтовариству в галузі здійснення прав людини для всіх, незалежно від раси, статі, мови, релігії, є однією з головних функцій Асамблеї.

Одне з найважливіших досягнень ООН в галузі захисту прав людини — це допомога біженцям. 3 грудня 1949 року Генеральна Асамблея прийняла постанову про заснування Управління Верховного Комісара ООН з прав біженців. Воно подає допомогу понад 20 мільйонам біженців в різних регіонах планети. Управління розміщене в Женеві і має свої представництва більше як у ста країнах світу, в тому числі і в Україні.

Значну роль відіграють і деякі інші органи й організації з прав людини.

Майже всі міжнародні конвенції із захисту прав людини передбачають обов'язок держав-учасниць через певні відрізки часу подавати доповіді-звіти щодо заходів, які проводяться для ефективного реалізації передбачених конвенціями прав людини.

Створений декілька років тому Український центр прав людини (УЦПЛ) у своєму звіті вказує, що Україна ратифікувала 45 конвенцій МОП, брала участь у підготовці і прийнятті понад 60 резолюцій, декларацій, конвенцій та інших документів, які накладають на держави-члени конкретні міжнародні зобов'язання.

Все це свідчить про серйозні наміри нашої держави включитись у процес забезпечення прав людини за міжнародними стандартами.

Джерела та література:

1. Конституція України. Офіційне видання Верховної Ради України. — К, 1996.
2. Коментар до Конституції України. — К., 1996.
3. Основи конституційного права України / Під ред. В. В. Копейчикова. — К., 1997.
4. Баглай М. В., Габричидзе Б. Н. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. — М., 1996.
5. Права человека. Основные международные документы. — М., 1989.
6. Лисенко С. Л. Конституція України: Матеріали до вивчення. — К., 1997.
7. Нова Конституція України. Огляд, коментарі і текст Основного закону. — К, 1997.
8. Семенов В. С., Прагнюк О. Я. Міжнародно-правові аспекти Конституції України. — К., 1997.
9. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. — К., 1997.
10. В лабіринтах Ради Європи // Деснянська правда. — 1998. — 8 жовтня.